

також обов'язковою частиною кобзарського судочинства: при розгляді спірних питань між рівними за статусом братчиками часом вирішальне значення надавалося бою, що проводився опівночі із застосуванням лише “палиць”.

Ці традиції збереглися до 1917–1920-х рр., коли відомим був кобзар А. Митяй, здатний наосліп скакати верхи, рубати шаблею, на звук стріляти; І. Запорожченко, який вмів володіти шаблею і костуром; Й. Гливікий, П. Гузя, Ф. Кушнерик, П. Нитченко, П. Носач й інші незрячі кобзарі, які в громадянській війні перебували в різних військових формаціях [7, 8].

Із 20-х рр. ХХ ст. спостерігався великий приплив обдарованих незрячих у ВНЗ. Цьому сприяли досягнення вітчизняної брайлістики й такі соціальні умови, як підвищені стипендії студентам-інвалідам зору, субсидії ЦП ВОС, безкоштовний проїзд у міському транспорті. Найбільш повний перелік персоналій (554 особи), які стали відомими у світі в найрізноманітніших сферах, маючи вади зору, склав В.П. Гудоніс [1].

Висновки. Отже, процес інтеграції в соціум осіб з вадами зору в різних історичних умовах має певні особливості, проте в усі часи ті з них, хто, незважаючи на об'єктивні чи суб'єктивні перешкоди, досягав успіху, займаючи гідне місце у світі, власним прикладом демонстрували хибність стереотипних уявлень про обмеженість людських ресурсів в умовах обмежень фізичних можливостей.

Література

1. Гудоніс В.П. Основы и перспективы социальной адаптации лиц с нарушенным зрением : монография / В.П. Гудоніс. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1998. – 288 с.
2. Maurer M. The search for anonymity / M. Maurer // The Braille Monitor. – 1998. – Vol. 41. – № 8. – P. 605–617.
3. Конфуций : биограф. справка // Словарь по этике. – М. : Просвещение, 1989. – С. 142.
4. Бирючков М.В. Книга, несущая свет : монография / М.В. Бирючков. – М. : Изд-во Всерос. о-ва незрячих, 1995. – 74 с.
5. Шипицына Л.М. Специальное образование в России / Л.М. Шипицына // Обучение детей с проблемами в развитии в разных странах мира : хрестоматия / сост. и научный ред. Л.М. Шипицына. – СПб., 1997. – С. 147–162.
6. Дидро Д. Письмо о слепых в назидание зрячим / Д. Дидро // Дидро Д. Избр. произведения. – М. : Наука, 1978. – Кн. 1. – С. 45–47.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.buza.ru/phpBB2/viewtopic.php=26328&sid=9c5c7be65108c6f8bedd06e91a24218f>.
8. Ємець В. Кобза та кобзарі : монографія / В. Ємець. – К. : Муз. Україна, 1993. – 111 с.

КОВАЛЕВСЬКА Н.В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДОМАШНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ В УМОВАХ СІМ'Ї

Орієнтація суспільства на економічні, соціальні, політичні та культурогенні перетворення, які відбуваються в нашому суспільстві, часто поглиблює психолого-педагогічні проблеми, притаманні сучасній сім'ї. Втрата чітких орієнтирів, стійких суспільно-моральних родинних цінностей, хиткі позиції сучасних батьків у проектуванні власної стратегії поведінки, невміння фор-

мувати єдину стратегію виховного впливу на дитину в межах сімейного кола призводять до поглиблення кризи сучасної сім'ї. Пріоритетне право сім'ї на виховання дітей зафіксовано в статті 26 декларації ООН "Про права людини", обов'язки батьків як перших вихователів визначено Конвенції прав дитини. Ряд законодавчо-нормативних документів регулює діяльність сучасної сім'ї, залишаючи незаперечною першість батьків на право виховання дітей. Над проблемою надання допомоги сучасній сім'ї працює безліч державних інститутів. Одним із здобутків є забезпечення державою права здобувати освіту в умовах сім'ї, що зазначено в Законі України "Про освіту"

Домашня освіта та домашнє виховання є складовими загальноосвітньої підготовки в умовах сім'ї у формі організації навчально-виховного процесу в умовах сім'ї за допомогою кваліфікованого спеціаліста – домашнього вихователя. Працюючи з родиною, домашній вихователь виступає, як правило, у трьох ролях:

1) порадник – інформує родину про важливість і можливість взаємодії батьків та дітей у родині; розповідає про особливості розвитку дитини; дає педагогічні поради з виховання дітей;

2) консультант – консультує з питань сімейного законодавства, міжособистісної взаємодії в родині; роз'яснює батькам способи створення умов, необхідних для нормального розвитку й виховання дитини в родині;

3) захисник – захищає права дитини в разі відсторонення батьків від процесу виховання дітей.

Проблему домашнього виховання дітей в умовах сім'ї на сучасному етапі тільки починають вивчати. Так, висвітленню питань організації домашнього виховання присвячено праці таких зарубіжних авторів, як Е. Арнаутова, О. Зверєва, В. Іванова, С. Куприянов. Серед вітчизняних заслуговують на увагу праці О. Зайцева, Є. Сарапулова.

Мета статті – окреслити основні напрями та етапи діяльності домашнього вихователя в сім'ї.

Об'єктом впливу домашнього вихователя можуть бути всі дорослі члени родини, дитина й сама родина в цілому як колектив. Діючи в інтересах дитини, домашній вихователь покликаний надавати необхідну допомогу й підтримку родині. До його завдання входить налагодження контактів з родиною, виявлення проблем і труднощів родини, стимулювання членів родини до участі в спільній діяльності, надання посередницьких послуг у встановленні зв'язків з іншими фахівцями (психологами, медичними працівниками, представниками правоохоронних органів і органів опіки та піклування тощо). Фахівці в галузі сімейного консультування М. Галагузова [2], О. Карабанова [2] вважають, що діяльність домашнього вихователя з родиною відбувається в трьох напрямках: освітній, психологічний, посередницький.

Освітній напрям включає допомогу батькам у навчанні й вихованні дітей. Допомога в навчанні спрямована на формування педагогічної культури батьків та їхньої освіти й передбачає створення виховних ситуацій з метою зміцнення виховного потенціалу родини. Цей напрям заснований на використанні педагогічної моделі допомоги родині [2, с. 254].

Психологічний напрям включає соціально-психологічну підтримку в корекцію. Він заснований на психологічній і діагностичній моделях. Така підтримка з позиції гувернера спрямована на формування сприятливої психологі-

чної атмосфери в родині. Корекція відносин здійснюється в тому разі, коли в родині спостерігається помилки у вихованні дитини (образа, приниження, зневага її інтересів і потреб) [9, с. 187].

Посередницький напрям містить такі компоненти: допомога в організації, координація й інформування. Допомога в організації полягає в організації сімейного дозвілля (залучення членів родини до організації та проведення свят, ярмарків, виставок тощо). Допомога в координації спрямована на встановлення й актуалізацію зв'язків родини з різними організаціями, службами, центрами соціальної допомоги та підтримки. Допомога в інформуванні спрямована на інформування родини з питань соціального захисту. Цей напрям заснований на використанні медичної й соціальної моделі [8, с. 189].

Предметом педагогічного консультування батьків є:

- у сфері життєзабезпечення: працевлаштування, одержання пільг, субсидій, матеріальної допомоги тощо;
- у сфері організації побуту: організація куточка дитини в квартирі, прищеплення дитині навичок гігієни, організація вільного часу тощо;
- у сфері сімейного здоров'я: діагностика і профілактика захворюваності, організація відпочинку й оздоровлення дітей тощо;
- у сфері духовного й морального здоров'я: традиції і підвалини родини, розбіжність ціннісних орієнтації членів родини тощо;
- у сфері виховання дітей: вирішення проблем шкільної дезадаптації, діагностика й корекція відхилень у розвитку та поведінці дітей, педагогічна неспроможність і непоінформованість батьків;
- у сфері внутрішніх і зовнішніх комунікацій родини: відновлення нових позитивних соціальних зв'язків, вирішення конфліктів, гармонізація дитячо-батьківських і подружніх відносин [5, с. 247–248].

Будь-яка робота з батьками більш ефективна, якщо вона зорієнтована на потреби конкретної родини. У практичній роботі домашній вихователь може використати різноманітний психодіагностичний інструментарій. Г. Новайтис відзначає, що для систематизації методик психодіагностики використовують різні основи. Виходячи із структурних особливостей методик, виділяють чотири групи методів діагностики батьківського ставлення: бесіди, інтерв'ю; опитувальники; цілеспрямоване або включене спостереження реальної поведінки й відносин. Методики діагностики стосунків у сім'ї, на думку психолога, тісно пов'язані із завданнями психокорекційної роботи, тому бажано, щоб вони не тільки розкривали картину існуючих стосунків, а й розширювали можливість розуміння суб'єктивного світу як для домашнього вихователя, так і для родини [4, с. 74]. Так, методика “Тест-опитувальник ставлення батьків” (А. Варга, В. Столін) орієнтований на вивчення особливостей батьківської позиції матері або батька щодо конкретної дитини, які звертаються по психологічну допомогу з питань виховання дітей і спілкування з ними. Батьківське ставлення – це система різноманітних почуттів стосовно дитини; стереотипів поведінки, практикованих у спілкуванні з нею; особливостей сприйняття, розуміння характеру та особистості дитини, її вчинків [11, с. 78–82].

Опитувальник “Виявлення батьківських установок і реакцій” (PARY) Е. Шефера спрямований на дослідження найбільш загальних особливостей

батьківського виховання. Батьки висловлюють свою думку стосовно виховання дітей узагалі. Це дає змогу вивчати установки батьків на виховання дитини апріорно. Методика містить 115 тверджень щодо сімейного життя й виховання дітей. Як показники виділено 23 аспекти-ознаки (шкали), кожна з яких містить п'ять тверджень. Оскільки PARY є багатоаспектним опитувальником, виявлені зв'язки між шкалами згруповано в три фактори, які визначають певний тип стосунків:

- надмірна концентрація на молодому поколінні;
- оптимальний емоційний контакт;
- надмірна емоційна дистанція з дітьми [3, с. 144].

Для отримання повної картини сімейних стосунків В. Семіченко та В. Заслуженюк радять використовувати анкету “Добра мати, добрий батько”, а також тест “Дідусі і бабусі” [8, с. 174–178].

Т. Поніманська зазначає, що взаємодія домашнього вихователя з батьками передбачає виховання батьків, підвищення рівня їхньої педагогічної культури та оптимізацію стосунків родини в системі “дорослий-дитина” [6, с. 420–423].

Виховання батьків передбачає допомогу їм у вихованні дітей. У вихованні батьків, як правило, використовують індивідуальні форми з огляду на особливості сім'ї, індивідуальні якості кожного з учасників подружжя. Батьків слід виховувати на принципах демократизації й гуманізації, щоб зміцнити їх віру у професійну компетентність, тактовність і доброзичливість вихователя, його вміння зрозуміти їх і допомогти їм у вирішенні конкретних проблем, взаємодії з ними тощо [6, с. 422].

Педагогічна культура батьків – це компонент загальної культури, який акумулює в собі накопичений попередніми поколіннями досвід виховання дітей у сім'ї. Вона виявляється в розумінні та усвідомленні батьками своєї відповідальності за виховання дітей, ставленні до них, оцінюванні їхньої поведінки, у реальній діяльності та спілкуванні з ними, а також у здійсненні продуктивних зв'язків з іншими виховними інститутами (дошкільними закладами, школою, позашкільними закладами). Для цього дорослі мають бути не лише належно вихованими, а й педагогічно освіченими, оскільки, як стверджують психологи, навіть найсерйозніші помилки педагогів не позначаються так фатально на розвитку особистості дитини, як неправильна поведінка батьків. Тому виховання батьків необхідне і для успішності процесу виховання дітей, і для здоров'я суспільства [6, с. 420].

Педагогічна культура батьків є складною й динамічною системою, її утворюють такі компоненти:

- педагогічні знання – уявлення батьків про вікову динаміку розвитку дитини, самоцінність періоду дошкільного дитинства, основні завдання виховання. Вони виявляються у ставленні до дитини, оцінюванні її поведінки, реальній діяльності та спілкуванні з нею;
- педагогічна і психологічна компетентність – здатність зрозуміти потреби дітей, раціонально спрямувати зусилля і засоби на уміння бачити перспективи розвитку дитини;
- педагогічна рефлексія – вміння батьків аналізувати, критично оцінювати власну виховну діяльність, знаходити причини своїх педагогічних помилок;

– педагогічна емпатія – співпереживання, адекватна реакція на вчинки й почуття дітей.

Педагогічна культура батьків – це осмислений, а іноді й неусвідомлений досвід власного дитинства, результат освіти, самоосвіти, психологічного розвитку особистості. Особливо вона актуалізується з народженням дитини, яка своєю появою на світ, своїми кроками у світ і по життю стимулює бурхливий розвиток педагогічної культури батьків. Нерідко батьки виходять у своєму розвитку на необхідний рівень педагогічної культури тоді, коли їхні діти стали дорослими, осмислюючи власні помилки, нереалізовані можливості. Це ще раз підтверджує важливість ролі дідусів і бабусь у спрямуванні процесу виховання дітей у сім'ї, накладає особливу відповідальність на працівників дитячих дошкільних закладів за роботу з батьками дітей стосовно збагачення педагогічних знань, підвищення педагогічної культури [6, с. 421].

Ці напрями впливу домашнього вихователя на родину можуть бути реалізовані під час роботи з батьками.

Т. Поніманська зазначає, що форми роботи з батьками можуть бути колективними, індивідуальними, наочно-інформаційними [6, с. 425].

До колективних форм роботи належать збори членів родини, присвячені обговоренню проблеми життєдіяльності дитини; вечори запитань і відповідей з дискусійних проблем; заняття-тренінги, покликані навчити батьків правильно організувати спілкування й спільну діяльність з дитиною; спільні з дітьми, батьками та вихователями свята й розваги; виставки спільних робіт батьків і дітей; сімейні (домашні) педради.

Індивідуальні форми роботи охоплюють індивідуальні бесіди й консультації, залучення батьків до життя та навчання дитини (організаційно-господарська допомога вихователю: виготовлення іграшок, посібників, допомога в проведенні екскурсій, культпоходів тощо) [6, с. 425].

Найпоширенішими наочно-інформаційними формами роботи є виставки дитячих робіт; обговорення книг, публікацій у періодиці, в системі Інтернет з проблем сімейного виховання [6, с. 425].

Очікувану ефективність забезпечує раціональне поєднання різних форм роботи. Як свідчить досвід, у роботі з батьками слід уникати готових оцінних суджень про виховання, допомагати їм у виробленні вміння особисто спостерігати за власною дитиною, відкривати в ній нові якості й риси.

О. Зверева зазначає, що, організовуючи роботу з батьками, слід враховувати особливості кожного етапу діяльності в умовах сім'ї. Можна виділити ряд загальних і послідовних етапів роботи домашнього вихователя, характерних для будь-якої моделі психолого-педагогічної взаємодії. Така взаємодія передбачає таку діяльність, коли педагог перебуває в розпорядженні родини тривалий час, входить у курс усього, що відбувається, впливаючи на суть подій. Робота домашнього наставника з родиною включає кілька етапів. За твердженням З. Зайцевої, існують п'ять етапів діяльності домашнього вихователя.

На першому етапі відбувається знайомство й підписання договору з родиною. Договір має юридичну силу. Його призначення – визначити коло прав і обов'язків членів родини й домашнього вихователя.

На другому етапі відбувається входження педагога в родину, встановлення контакту. На цьому етапі важливе створення атмосфери підтримки, що буде сприяти досягненню довіри між членами родини та гувернером

Третій етап передбачає такі завдання:

1) збір і аналіз інформації про родину, зіставлення інформації, отриманої з різних джерел. На основі збору й аналізу інформації педагог формує відносини з родиною, способи взаємодії з нею і плани спільної роботи;

2) визначення цілей діяльності домашнього вихователя;

3) вироблення альтернативних рішень – домашній вихователь допомагає позначити членам родини всі можливі варіанти розв'язання проблеми й відібрати ті з них, що найбільш прийнятні з погляду існуючого рівня готовності родини до змін.

На четвертому етапі вирішують проблеми дитини, уникнення причин, що призвели до неї. Зміст роботи з родиною визначається наявними в неї проблемами.

На п'ятому етапі домашній гувернер виходить з родини. Після закінчення інтенсивного періоду роботи педагог складає карту змін успішності дитини. Проте за умов тісної взаємодії з родиною домашній вихователь може продовжувати консультувати родину з питань виховання та навчання дитини, запрошувати на оздоровчі, культурно-освітні й інші заходи [7, с. 54–56].

Досягти мети у взаємодії з батьками педагог зможе за умови правильно налагодженого педагогічного спілкування, яке повинно відбуватися з дотриманням певних правил: щирий інтерес до батьків вихованців, особистісний підхід до проблем сімейного виховання в спілкуванні з ними; залучення батьків до оцінювання успіхів дитини, прогнозування перспектив її розвитку; заохочення батьків до участі у спільній роботі з дитиною і педагогом; вміння вислуховувати батьків, намагання зрозуміти їхні проблеми, допомогти прийняти обґрунтоване педагогічне рішення; доброзичливість, оптимістичність, привітність у стосунках з батьками [6, с. 423].

Американські вчені ефективні програми взаємодії з батьками запропонували. Вони засновані на наданні психотерапевтичної допомоги різним типам сімей. Наприклад, концепція психотерапевта Ю. Хомяляйна спрямована на “деневротизацію” емоційної сфери батьків завдяки усвідомленню ними своїх “почуттів, цінностей і очікувань” у процесі відкритого діалогу з дитиною. Цю роботу він рекомендує здійснювати в тренінгових групах батьків, поділяючи її на такі етапи:

1. Створення комфортності, усвідомлення значущості спільних проблем учасників занять, виокремлення толерантного лідера (люди здатні до сприймання нових знань, продуктивного вирішення власних і спільних проблем за відсутності реальних загроз їм).

2. Робота над подоланням стереотипів батьківського мислення, виявлення реальних причинно-наслідкових зв'язків між почуттями і вчинками їх та їхніх дітей.

3. Формування конкретних навичок самоаналізу й аналізу поведінки дітей на основі усвідомлення амбівалентності (подвійності) людських стосунків. Че-

рез аналіз власних реакцій батьки доходять висновку про те, що емоційний досвід не є ні логічним, ні обґрунтованим, а існування, на перший погляд, суперечливих почуттів є більше нормою, ніж небажаним фактом у житті людини.

4. Формування навичок психологічної адаптації, відкриття нових педагогічних підходів до нормування поведінки, успіхів у навчанні дітей та інших проблем сімейного виховання на основі індивідуального підходу до кожної сім'ї, дитини, батька, матері [10, с. 98–99].

Отже, для того, щоб максимізувати позитивні й звести до мінімуму негативний вплив родини на виховання дитини, необхідно пам'ятати внутрішньо-сімейні психологічні фактори, що мають виховне значення: брати активну участь у житті родини; з повагою ставитись до прагнення всіх членів родини робити кар'єру та самовдосконалюватися; мати уявлення про різні етапи в житті дитини; поважати право дитини на власну думку; завжди знаходити час, щоб поговорити з дитиною; цікавитися проблемами дитини, вникати в усі її проблеми й допомагати розвивати свої уміння та таланти; не здійснювати на дитину тиску, допомагаючи їй тим самим самотійно приймати рішення; уміти стримувати власницькі інстинкти та ставитись до дитини як до рівноправного партнера, котрий поки що має менший життєвий досвід.

Реалізація кожної з цих умов вимагає тривалої, узгодженої роботи вихователя, батьків, інших членів родини й самої дитини.

Висновки. Ефективність виховної діяльності в сім'ї визначає ряд загальних педагогічних умов: глибоке і всебічне знання своїх дітей, особистий приклад батьків, їх авторитет; організація спільної діяльності, вільного часу, спілкування з дітьми і єдність вимог членів сім'ї, і вихователів, оволодіння батьками педагогічною культурою.

Розглянуті нами основні моделі, форми й етапи соціально-педагогічної діяльності домашнього вихователя з родиною, насамперед, сприяють, на наш погляд, корекції дитячо-батьківських стосунків, покращенню сімейного мікроклімату й покликані стабілізувати інститут сучасної родини. На подальше дослідження заслуговують аналіз та проектування програми взаємодії домашнього вихователя з членами родини, виявлення більш ефективних форм взаємодій “домашній вихователь – батьки”, “домашній вихователь – дитина”.

Література

1. Зверева О. Проблема развития домашнего воспитания в России / О. Зверева // Дошкольное воспитание. – 1997. – № 3. – С. 100–102.
2. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования / О.А. Карабанова. – М., 2004. – 451 с.
3. Немов Р.С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. / Р.С. Немов. – М. : Просвещение : Владос, 1995. – Кн. 3 : Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. – 512 с.
4. Новайтис Г. Семья в психологической консультации / Г. Новайтис. – М. : Вро-неж, 1999. – 224 с.
5. Основы психологии семьи и семейного консультирования / [общ. ред. Н.Н. Посысоева]. – М. : Академия, 2004. – 420 с.
6. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2004. – 293 с.

7. Работа з клієнтами соціальних служб / [упоряд. З. Зайцева]. – К. : Етносфера, 1994. – 118 с.
8. Семиченко В.А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посіб. / В.А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. – К. : Веселка, 1998. – 210 с.
9. Социальная педагогика / [общ. ред. М. Галагузовой]. – М., 2000. – 315 с.
10. Хямяляйнен Ю. Воспитание родителей: концепции, направления и перспективы / Ю. Хямяляйнен. – М. : Прогрес, 1993. – 405 с.
11. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и коррекция личности / Н.И. Шевандрин. – М. : Академия, 1992. – 256 с.

КОВАЛЕНКО Г.С.

МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНА СПРЯМОВАНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ НА САМОРОЗВИТОК ЯК ОСНОВА АКМЕОЛОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ

Мотиваційно-ціннісна спрямованість майбутнього вчителя на саморозвиток є основою акмеологічної позиції. Її можна подати як орієнтування мотиваційно-ціннісної сфери студентів на задоволення потреб виробляти й реалізовувати гуманне ставлення до себе, до інших людей, зокрема до дитини, до педагогічної діяльності, прагнення дотримуватися перспективної точки зору щодо постійного самовдосконалення, бажання набувати статусу в педагогічному середовищі, інтерес до виконання акмеологічної ролі вчителя, а також утвердження мотивів досягнення акме, успіху як особистої цінності. Як свідчить аналіз наукової літератури, дослідники недостатньо уваги приділяють питанням, пов'язаним з виявленням і формуванням у студентів власної позиції на самовдосконалення, саморозвиток [3].

Мета статті – розкрити зміст мотиваційно-ціннісної спрямованості майбутнього вчителя на виявлення та формування акмеологічної позиції в процесі фахової підготовки.

Нами проведено опитування студентів Криворізького державного педагогічного університету немовних спеціальностей таких напрямів, як: початкове навчання, практична психологія (всього 123 особи) за допомогою методик визначення спрямованості особистості “на себе”, “на справу”, “на взаємодію” С. Пантелєєва з метою виявлення ставлення майбутніх учителів до себе, дослідження емоційної спрямованості особистості за Б. Додоновим, “Ціннісні орієнтації” М. Рокича [2].

Потреби майбутнього вчителя виробляти й реалізовувати гуманне ставлення до себе, до інших людей, зокрема дитини, до педагогічної діяльності за змістом є близькими до мотивації допомоги та альтруїстичної поведінки, якій значне місце приділяє західна психологія, а також Є. Ільїна [1, с. 218–222]. Залежно від мети надання допомоги поділяють на корисну й безкорисну, тобто альтруїстичну. Альтруїстична допомога виявляється в поведінці, яка спрямована на благо інших і не розрахована на будь-яку зовнішню винагороду. Вона більшою мірою сприяє благополуччю іншої людини, ніж самого суб'єкта. Виявлення такої поведінки супроводжується співпереживаннями, турботою, почуттям обов'язку, відповідальністю, що й характеризує гуманно-